

Latour Bruno
THE WORLD AFTER LOCKDOWN.
A Metamorphosis
Polity Press, Cambridge, 2021., 180 str.

Naslov ove vrlo zanimljive knjige navodi na ponešto krivi trag jer bi se dalo naslutiti da je njezina težišna tematska os sociološko tematiziranje implikacija nedavnih *lock-down*-ova. Nije to ni posve pogrešno budući da situacija *lock-down*-a ocrtava društveni kontekst relevantan za ovu raspravu. Međutim, pravi ključ za čitanje sadržan je u podnaslovu „metamorfoza“ odnosno „preobrazba“. Pritom svaka sličnost s književnim klasikom Franza Kafke nije slučajna: Latour se razvijajući ovu „filozofijsku priču“ (str. 129), kako sam naziva dotični spis, primarno koristi paralelom s glavnim junakom Kafkinog romana Gregorom Samsom koji prolazi kroz preobrazbu u kukca. Ta metaforika bazira se na ideji da je iskustvo *lock-down*-a, nošenja maski, rada (k)od kuće, limitirane neposredne komunikacije, reduciranosti različitih formi socijabilnosti i drugih impostiranih restrikcija, odnosno prekid s dotad uobičajenim načinom života, srodno iskustvu koje je imao Samsa polako se adaptirajući na način kretanja i života insektoidnog bića.

Premda se površinski može činiti da recenatna pandemija COVID-a 19 reprezentira zdravstvenu pa i političku krizu, ključna je autorova teza da je posrijedi zapravo *kozmoška kriza* primarno uzrokovana „novim klimatskim režimom“, dakle, klimatskim promjenama. Stoga je temeljna potka djela u stvari ekološka, te ova knjiga donosi nastavak diskusije o novom klimatskom režimu – temi novijih Latourovih radova.

Pozamašan dio knjige tematizira genezu dijagnosticirane kozmoške krize kroz koju se Latour gotovo eruditskim nabojem osvrće na pojedine temeljne premise modernosti i neprestane ambicije za transcendiranjem *limita*, što se kao ideja reflektira u projektu stvaranja „raja na Zemlji“. No, ovaj pseudosekularni projekt *nadilaženja granica* pronalazi svoj (pseudo)religijski pandan u konceptu raja onkraj ovoga svijeta. Autor se u osnovici negativno opredjeljuje spram pojma „Svemira“ (engl. *Universe*), čijoj je konceptualizaciji pridonijela kartezijanska ontologija, ili „planeta zemlje“ (pisano s malim „z“), a favorizira pojam „Gaie“ ili „Zemlju“ (pisano s velikim „Z“), ne bi li istaknuo da je riječ o vrlo specifičnom „biofilmu“, finom sloju pogodnom za život. Na liniji navedene distinkcije, barata se i drugim dihotomnim kategorijama kao što su „heterotrofi“ i „autotrofi“, „Ekstraktori“ i „Ozdravljenici“ („Menders“) pri čemu je jasno da se pozitivni stav vezuje uz potonji dio pojmovnih parova. Vrlo važan, štoviše i jedan od središnjih koncepata kojim operira a posuđuje ga od Lynn Margulis jest – „holobiont“. Radi se o pojmu koji korespondira pojmu „Gaia“ te se njime označavaju nebrojeni konglomerati međusobno prepletenih, premreženih, i, ističemo, visoko *međuovisnih* životnih formi koji život uopće i čine mogućim. Primjerice, radije nego li o „organizmu“, o čovjeku je uputnije misliti kao o holobiontu čija reprodukcija ovisi o drugim holobiontima, poput bakterija koje ga nastanjuju te sudjeluju u procesu proizvodnje za ljudski život isto tako neophodnog kisika. U ovoj svojevrsnoj kozmoškoj kategoriji razvidan je, iako ne i ekspliciran, paralelizam s Latourovom epistemološkom pozicijom,

gledištem ANT-a (engl. *Actor-Network Theory*) te njegovim razumijevanjem *aktantata* i općenito sociologije asocijacija.

Kroz diskusiju se dotiče niza aktualnih društvenih fenomena poput konzumerizma, današnjega ekonomskog sustava, međunarodnog poretka, globalizacije, sigurnosti, emisije ugljičnog dioksida, Elena Muska te drugih tema koje, dakako, iščitava kroz naglašeno kritičku prizmu.

Pored referenci na genezu aktualnoga društvenog poretka, tematiziranja širokog dijapazona suvremenih pojava, u temporalnoj dimenziji knjiga je i anticipativna odnosno pruža mogući pogled unaprijed koji je u osnovici optimističan. Naime, iskustvo *lock-down*-a može voditi prema pozitivnom razrješenju aktualne kozmološke krize ako odustanemo od povratka na dominantnu modernističku mantru neprestanog nadilaženja *limita*, tehnološkog napretka, ekonomskog rasta, nego ukoliko se počnemo sagledavati kao dio Gaie koju dijelimo s drugim ljudima, bakterijama, biljkama, životinjama i generalno drugim živim bićima. U tome se ogleda mogućnost uspješne *preobrazbe*, shvaćene kao itekako poželjne pa i nužne pojave. Latour zagovara ispitivanje diferentnih kapaciteta za preživljavanje čemu u prilog ide kreativnost i moć inovacije što je inherentni atribut ljudske vrste koja može biti usmjerena u pravcu drugačijem od dosad premoćne orijentacije ka modernističkom projektu transcendiranja limita. U kompozicijskim terminima, djelo je organizirano kroz 13 isprepletenih poglavlja koja nerijetko nemaju nedvosmisleno izoštren fokus. S obzirom na to da prethodne sekvence ne uključuju neposredne reference na druga djela, posljednje 14. poglavlje „A Little Further Reading“ sadrži infor-

macije o djelima i istraživačkim projektima inspirativnima za pisanje pojedinačnih poglavlja, koje su istovremeno i poticaj za daljnje čitanje. Ovaj ćemo prikaz zaključiti svesrdnim poticajem za čitanjem ovog misaono izuzetno poticajnog štiva.

Krešimir Žažar

Tomislav Krznar
BIOETIČKI HORIZONTI. Susrećišta bioetike i obrazovanja
Hrvatsko filozofsko društvo, Pergamena i Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku, Zagreb, 2021., 204 str.

O važnosti odgoja i obrazovanja, koje autor ovdje objedinjuje potonjim terminom (str. 22-23), pa ću se i ja njime služiti u tom smislu, bespotrebno je trošiti riječi – njemu svjedoči čitava historija zapadne filozofije. No važnost bioetike, a poglavito bioetike u obrazovanju, nikada nije trebala bila veća; u slovu jest donekle pristojno zastupljena u obrazovnim programima, ali u duhu je slaba. Međutim, to je slučaj samo ako, parafrazirat ću Milana Polića, jednog od junaka Krznarove knjige, obrazovanje pojmimo kao jednosmjernan proces, što ovome (Polić će prije ovdje koristiti pojam odgoja) odriče pravo da se obrazovanjem naziva, već zaslužuje tek naziv manipulacije. Ako pak obrazovanje shvatimo ozbiljno, onda bi nominalni učitelji trebali ne samo poučavati, nego i učiti od nominalnih učenika, pa u tom pogledu bioetike u duhu obrazovanja ima, prvenstveno u pogledu bioetičkog senzibiliteta kojim djeca opterećuju savjest svojih roditelja.